

تحلیل محتوای پیش نویس سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت با معیار برخی شاخص های اقتصاد اسلامی در مقایسه با قانون اساسی ج.ا.ایران

سید محمدحسن مصطفوی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۱۵

چکیده

در دنیای معاصر به دلایلی مانند جهانی شدن، رقابت فشرده تر اقتصادی و بروز بحران ها، طراحی و اجرای برنامه های چشم انداز و توسعه و الگوی پیشرفت کشورها بیش از پیش ضرورت یافته است. در ایران نیز به رغم وجود اولویت های دیگر، این اسناد تولید می شود که از جمله آن ها سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت می باشد که پیش نویس آن آماده شده و انتشار یافته تا مورد نقد و بررسی قرار گیرد و در تهیه سند نهایی، احیاناً از نقد و نظرها بهره گیری شود. مساله این مطالعه، آن است که آیا با توجه به عنوان سند که مشخصه اسلامی را با خود دارد، واژه هایی که در آن به کار گرفته شده، تا چه اندازه با واژه ها و مفاهیم اقتصاد اسلامی در مقایسه با قانون اساسی همخوانی دارد؟

در مقاله حاضر، که اولین مطالعه در این موضوع می باشد، پیش نویس پیشنهادی سند با معیار برخی شاخص های اقتصاد اسلامی در مقایسه با قانون اساسی به صورت تحلیل محتوا بررسی و نتیجه شده که در پیش نویس سند، در ۴ دسته از ۹ دسته مفاهیم، نسبت به قانون اساسی توجه لازم معطوف نشده است. این مقاله، با استفاده از داده های کتابخانه ای و اسنادی و به روش تحلیل محتوا و مقایسه ای نگارش یافته و در پایان، پیشنهاداتی ارائه شده است.

کلمات کلیدی: سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، قانون اساسی ج.ا.ایران، اقتصاد اسلامی، توسعه، عدالت، اشتغال
طبقه بندی Jel: O21, P41, P48

مقدمه

دلایلی مانند جهانی شدن، رقابت فشرده‌تر اقتصادی و بروز بحران‌ها در دنیای جدید، طراحی و اجرای برنامه‌های چشم انداز و توسعه و الگوی پیشرفت کشورها بیش از پیش رایج شده است. در ایران نیز به‌رغم وجود اولویت‌های دیگر، این اسناد تولید می‌شود که از جمله آن‌ها سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت می‌باشد که پیش‌نویس آن آماده شده و انتشار یافته تا مورد نقد و بررسی قرار گیرد و در تهیه سند نهایی، احیاناً از نقد و نظرها بهره‌گیری شود.

در مقاله حاضر، که با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای و اسنادی و به روش تحلیل محتوا و مقایسه‌ای با عنوان «تحلیل محتوای پیش‌نویس سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت با معیار برخی شاخص‌های اقتصاد اسلامی در مقایسه با قانون اساسی ج.ا.ایران» نگارش یافته، که اولین مطالعه در این موضوع می‌باشد، پیش‌نویس پیشنهادی سند با معیار برخی شاخص‌های اقتصاد اسلامی در مقایسه با قانون اساسی به صورت تحلیل محتوا بررسی، و در فصول زیر ارائه شده است: پس از مقدمه، بیان مساله، روش تجزیه و تحلیل، پیشینه تجربی و سابقه مطالعات، درباره قانون اساسی، پیش‌نویس سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، اقتصاد اسلامی و شاخص‌های آن در ارتباط با موضوع مقاله، تحلیل محتوای پیش‌نویس سند الگو با معیار برخی شاخص‌های اقتصاد اسلامی در مقایسه با قانون اساسی، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری و پیشنهادات.

۱. بیان مساله

مساله این مطالعه، آن است که آیا با توجه به عنوان سند پیشنهادی پیش‌نویس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که مشخصه اسلامی را با خود دارد، واژه‌هایی که در آن به کار گرفته شده، تا چه اندازه با واژه‌ها و مفاهیم اقتصاد اسلامی در مقایسه با قانون اساسی همخوانی دارد؟

در مقاله حاضر، پیش‌نویس سند با معیار برخی شاخص‌های اقتصاد اسلامی به صورت تحلیل محتوا، در ۹ دسته مفاهیم، با بیش از ۴۰ واژه و با احتساب واژه‌های همگون و مرتبط، بیش از ۷۰ واژه با قانون اساسی مقایسه شده است.

۲. روش تجزیه و تحلیل

۲.۱. تحلیل محتوا

استفاده تاریخی تحلیل محتوا^۱ در بعد عملی را می‌توان به بهره‌گیری از این روش در شناخت کلمات، لغات و اصطلاحات کتاب‌های مقدس مثل تورات، انجیل و قرآن نسبت داد. با توجه به عمق معانی

1. content analysis

در کتاب‌های مقدس، مفسران به تحلیل محتوای لغات و مفاهیم آن می‌پرداختند. اولین مورد مستند تحلیل کمی متون به قرن هجدهم برمی‌گردد. تحلیل محتوا به عنوان روشی علمی با کاربرد در پژوهش‌های علوم اجتماعی همچون ارتباطات، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و روان‌شناسی در قرن بیستم رایج شد. در ابتدا، این روش برای تحلیل مطالب روزنامه‌ها، تبلیغات و سپس برای اهداف اطلاعاتی و نظامی استفاده شد. با استفاده فراگیر از این روش در علوم مختلف، پژوهشگران به تحلیل محتوا به‌منزله روشی انعطاف‌پذیر برای تحلیل اطلاعات توجه کردند. تحلیل محتوا طیفی از رویکردهای گوناگون تحلیل، از رویکردهای برداشت‌گرایانه حدسی و تفسیری تا رویکردهای نظام‌مند و دقیق است. طبق تعریفی کاملاً کمی از تحلیل محتوا، این روش ویژگی‌های ظاهری یک پیام (متن، مکالمه و...) را به شکل عینی (مستقل از برداشت شخصی محقق) و نظام‌مند (طبق قواعد معین و کمی براساس شاخه‌های آماری) توصیف می‌کند (Berelson, 1952).

از نظر گروهی از محققان، صرف محتوای ظاهری پیام چندان ارزشمند نیست و یک پژوهشگر باید استنباط و قضاوت خود را نیز به کار ببرد و محتوای پنهان یک پیام ارتباطی را توصیف و تفسیر کند (Hsieh & Shannon, 2005).

در برخی از این روش‌ها، محقق کلمات به کار رفته در پیام (و بار ارزشی آن‌ها) را می‌شمارد؛ زیرا تکرار کلمات خاص، حاوی پیام‌هایی است که گیرندگان پیام را برمی‌انگیزد تا در برابر آن واکنش نشان دهند (ر.ک: رفیع پور، ۱۳۹۴).

این روش در دسته‌بندی روش‌ها، پنهان‌گر محسوب می‌شود و از آن، برای بررسی محتوای آشکار پیام‌های موجود در یک متن می‌پردازد و در نتیجه، وارد تأویل و نشانه‌شناسی محتوای پیام نمی‌شود. تحلیل محتوا روشی مناسب برای پاسخ دادن به سؤال‌هایی درباره محتوای یک پیام است. با استفاده از روش تحلیل محتوا به بررسی، اولویت‌بندی و تحلیل محتوای محورهای برنامه‌ها و سیاست‌ها پرداخته می‌شود (ر.ک: سید امامی، ۱۳۸۶).

با توجه به این‌که تحلیل محتوا روشی عینی و عملی و نیز دارای پتانسیل نظم‌بخشیدن به فرایندها می‌باشد که از پشتوانه نظری برخوردار بوده، در این مطالعه از این روش استفاده شده است (ر.ک: ساروخانی، ۱۳۸۲).

۲.۲. تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای

روش تحقیق و تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای^۱ (یا تطبیقی)^۲ از دیرینه‌ترین و یکی از مهم‌ترین و پرکاربردترین روش‌ها در عرصه اندیشه اجتماعی و علوم اجتماعی بوده و با این حال، هنوز در حال گسترش و تکمیل رویه‌های خود است.^۳

در این روش، که مبتنی بر فهم شباهت‌ها و تفاوت‌ها است، محقق به دنبال کشف و بررسی عوامل و شرایط خاص یا نوعی رفتار، پیامد، متغیر و اسنادی برمی‌آید که قبلاً رخ داده یا وجود داشته است و از طریق مطالعه نتایج حاصل از آن‌ها به واقعیت رویدادها پی‌می‌برد و حداقل دو داده را با یکدیگر مقایسه و مقابله می‌کند و نکات مشابه و مشترک و متفاوت با یکدیگر را استخراج می‌کند. از آن‌جا که وقایع و تحولات در گذشته رخ داده‌اند، بر همین مبنای این نوع تحقیقات را غیر آزمایشی (تجربی) یا پس از وقوع (پس رویدادی) می‌نامند.

گذار از نظریه‌های عمومی به نظریه‌های ساختاری در حوزه جامعه‌شناسی انقلاب و تحولات اجتماعی، توجه به این نوع روش‌ها را دو چندان ساخته، و این روش بویژه در جامعه‌شناسی تطبیقی و تاریخی، از اهمیت بارزی برخوردار است (با استفاده از: کوشی، ۱۳۸۶ و غفاری، ۱۳۸۸).

۳. پیشینه تجربی و سابقه مطالعات

از روش تحلیل محتوا در بررسی بسیاری از موضوعات از جمله بررسی محتوای کتاب‌های درسی و کاربردهای دیگر بهره‌گیری شده است.

در مقاله آزاد ارمکی و منوری (۱۳۹۱) با عنوان «تحلیل محتوای سیاست‌های فرهنگی ایران، براساس قانون اساسی، سند سیاست‌های فرهنگی و برنامه پنجم توسعه»، طرح تحقیق تحلیل محتوا، در قالب هشت متغیر و مقولات متناسب با هر کدام از این متغیرها، از مطالعات پیشین استخراج شده و برای تحلیل محتوای نمونه‌های انتخابی از سیاست‌های فرهنگی ایران، استفاده شده است. مصطفوی (۱۳۹۶) در مقاله «مروری بر برنامه‌های توسعه کشور با تأکید بر برنامه ششم و مقایسه آن‌ها با معیار برخی شاخص‌های مرتبط با اقتصاد اسلامی، پنج برنامه توسعه ج.ا. ایران، مرور و با قانون برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی با معیار ارزش‌های محوری و روح حاکم بر آموزه‌های اقتصادی اسلام با کلید واژه‌های اصلی به صورت تحلیل محتوا مقایسه شده است.

1. Comparative research method

2. Adaptive method

۳. البته برخی محققان بین این دو روش، تفاوت‌هایی فنی قائل‌اند.

در مقاله بیگدلی، پرویزصباحی و اعظمی (۱۳۹۳) درباره یازدهمین دوره انتخابات ریاست‌جمهوری کشورمان، نتیجه‌گیری شده که در برنامه‌های «تبلیغات تلویزیونی برای کاندیداهای ریاست جمهوری»، در ۸ زیرمقوله ذیل مقوله «حق اظهارنظر و پاسخگویی»، فقط در «سؤالات، انتظارات، درخواست‌های مردم»، در ۷ زیر مقوله ذیل مقوله «حاکمیت قانون» فقط در زیرمقوله «نظارت» و در ذیل مقوله «مبارزه با فساد»، روحانی بیش از ۷ نامزد دیگر، آن‌ها را به کار برده است. در تحقیق پریسورک و پرو، کتاب‌های درسی تاریخ چند کشور غربی شامل آلمان، فرانسه، انگلستان، پرتغال، سوئیس و شوروی را تحلیل کردند و قوم‌گرایی این کتاب‌ها را در معرفی آفریقا، آمریکای لاتین و آسیا آشکار نمودند (جعفری هرنندی و همکاران، ۱۳۸۷).

در پژوهشی در جنگ جهانی دوم با روش تحلیل محتوا، انگلیسی‌ها با موفقیت پیش‌بینی کردند که آلمان نازی در موشک خاص «وی دو» هستند (کوی، ۱۳۸۴، به نقل از جعفری هرنندی و همکاران، ۱۳۸۷).

۴. درباره قانون اساسی

۴.۱. قانون اساسی و ویژگی‌های آن

حدود و اختیار قوا و رابطه آن‌ها با یکدیگر در قانون اساسی تعیین شده و قانون‌گذار عادی، حق نسخ و تجدید نظر در آن را ندارد. در موارد عادی نیز دولت تجدیدنظر در قانون اساسی را به آسانی نمی‌تواند به انجام رساند، زیرا باید مجلس فوق‌العاده و یا مقننه عادی با تشریفات زیادتر این امر را به انجام رساند (ر.ک: عبدی، ۱۳۹۶).

در تعریفی دیگر، قانون اساسی، قانونی است که اصول و مقررات نظام حکومتی، چگونگی حکومت و حدود و اختیارات آن، اساس قوای اداره‌کننده کشور و حقوق و وظایف افراد را معین می‌سازد.

قانون اساسی در حقیقت تعیین‌کننده نظام حاکم است، قانونی که مشخص می‌کند قدرت در کجا متمرکز است، روابط این قدرت حاکم با آزادی‌ها و حقوق افراد ملت چگونه است و این قوای حاکمه اعم از قوه مجریه، مقننه و قضائیه چه اختیارات و مسئولیت‌هایی در برابر ملت دارند. علاوه بر این، قانون اساسی عالی‌ترین سند حقوقی یک کشور و راهنمایی برای تنظیم قوانین دیگر است. هیچ قانون و مقررات نباید با قانون اساسی مغایرت داشته باشد. قانون اساسی دارای ویژگی‌های ذیل می‌باشد (ر.ک: dedaban):

۱. موضوعات کلی را بیان می‌کند و می‌باید قوانین، مقررات، مصوبات ذیل آن تدوین و تصویب گردد و هیچ‌یک از آن‌ها نمی‌باید با قانون اساسی مغایرت داشته باشد؛

۲. با مبانی اعتقادی یک جامعه همخوانی داشته باشد و قابلیت اجرا داشته باشد؛ در غیر این صورت، زمینه عملی پیدا نخواهد کرد؛

۳. مطابق اصول حقوقی شناخته شده و در راستای منافع ملی باشد؛

۴. مواد آن باید هماهنگ، روشن و به دور از هرگونه ابهام و قابلیت تفاسیر مختلف باشد.

۴.۲. قانون اساسی ج.ا.ایران و ویژگی‌های آن

دومین انتخابات، پس از تأسیس جمهوری اسلامی ایران مربوط به خبرگان قانون اساسی بود. پیش‌نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی در ۱۲ فصل و ۱۷۵ اصل توسط خبرگان قانون اساسی مورد تصویب قرار گرفت و سپس در یک همه‌پرسی در ۱۲ آذر سال ۱۳۵۸ به تأیید مردم ایران رسید. در سال ۱۳۶۸ به دستور رهبر انقلاب آیت الله خمینی، قانون اساسی مورد بازنگری و اصلاح قرار گرفت (ر.ک: مدنی، ۱۳۸۸).

با وجود این که شکل و صورت قانون اساسی ما شبیه قوانین اساسی سایر کشورها است اما از لحاظ محتوا، برخی از اصول آن، متمایزکننده این قانون اساسی از قوانین اساسی کشورهای دیگر است. قانونگذار این سند محوری ملی، حاکمیت الهی را با حاکمیت مردمی ترکیب کرده و مردم‌سالاری دینی را ارائه داده است که یکی از ویژگی‌های مهم قانون اساسی کشور ما محسوب می‌شود. بر همین اساس برخی حقوقدانان، اصول مرتبط با این ویژگی را جوهره قانون اساسی می‌دانند.

با وجود برخی اصول متمایزکننده در قانون اساسی کشور ما، برخی اصول نیز بین قانون اساسی ما و قوانین اساسی سایر کشورها مشترک است. به عنوان مثال، اصل تفکیک قوا در قوانین اساسی کشورهای دیگر نیز وجود دارد که براساس این اصل، کشور ما دارای سه قوه مجریه، مقننه و قضاییه است.

۵. پیش‌نویس سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

کنفرانس‌های سالانه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت حاصل حکمی است که از سوی رهبر ج.ا.ایران در سال ۱۳۹۰ صادر، و براساس آن، "مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت" تأسیس و از آن تاریخ به بعد، تلاش‌های این مرکز برای تدوین "الگوی پایه پیشرفت" آغاز شد. وظیفه اولیه مرکز، تنها هدایت و راهبری تدوین الگو و نه تصدی‌گری و ورود مستقیم به عرصه نگارش الگو بود. بنابراین، مرکز بعد از تهیه پیش‌نویس اولیه الگوی پایه پیشرفت، کوشید با تشکیل همایش‌های سالانه، این پیش‌نویس‌ها را در معرض نقادی و تضارب آرا قرار دهد. تاکنون شش همایش ملی برای تحلیل و نقد پیش‌نویس سند برگزار و آخرین کنفرانس در اردیبهشت ۹۶ برپا شده است. براساس اظهارات

مسئولان این کنفرانس، هدف اصلی آنان از این همایش‌ها، نقد، اصلاح و تکمیل الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بوده تا در نهایت، سندی جامع براساس شرایط و نیازهای بومی کشور تهیه گردد. مقالات ارائه شده در آخرین کنفرانس در قالب ۵ زمینه اصلی ۱. مبانی، ۲. آرمان‌ها ۳. رسالت ملت ایران و جمهوری اسلامی ۴. افق پنجاه ساله و ۵. تدابیر و راهبردها^۱ تنظیم شده و نویسندگان تلاش کرده‌اند تا نواقص و کاستی الگوی پیشنهادی را مطرح کرده و یک الگوی پیشرفت جامع را نهایی کنند.

به هر حال، در شرایطی که کشورهای رقیب ایران در منطقه، اسناد چشم‌انداز بلندمدتی را برای خود تعریف نموده و درصدد دستیابی به رتبه‌های اول منطقه‌ای‌اند، از نظر تدوین‌کنندگان الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، این الگو کمک می‌کند تا ج. ا. ایران نیز چشم‌انداز بلند مدت خود را احیاناً براساس این الگو تعریف نماید.

۶. اقتصاد اسلامی و شاخص‌های آن در ارتباط با موضوع مقاله

از اقتصاد اسلامی و شاخص‌های آن، تعاریف زیاد و بعضاً متباین با یکدیگر به دست داده شده است که موضوع بحث این مقاله نمی‌باشد^۲ و مبنای این مقاله، چارچوب موضوعی همایش^۳ و برخی از مهم‌ترین مفاهیم و شاخص‌های مشترک و مورد وفاق کلی اندیشمندان اقتصاد اسلامی است. از نظر واژه‌های انتخابی، در این مقاله، محورهای همایش و ادبیات اقتصاد اسلامی به عنوان معیار در نظر گرفته شده است. کلید واژه‌هایی از زیرمجموعه محورهای همایش شامل واژه‌های: «توسعه»، «رشد»، «برنامه و برنامه‌ریزی»، «آموزش»، «بهداشت» و «مشارکت» از زیر محور «توسعه»؛ «فقرزدایی»، «رفاه»، «تأمین اجتماعی»، «حقوق (اقتصادی)»، «فساد»، «تبعیض» و «عدالت» از زیر محور «عدالت» و «بیکاری»، «نیروی کار»، «امنیت»، «ثبات»، «شایستگی، اشتغال» از زیر محور «اشتغال» استخراج شد. و همچنین واژه‌های مکمل و مرتبط با این کلید واژه‌ها، به علاوه واژه‌های پرکاربرد در کتاب‌های مرتبط که از آموزه‌های اقتصاد اسلامی‌اند، شامل واژه‌هایی

۱. در اسناد و اطلاع رسانی‌های کنفرانس، بخش‌های پنج‌گانه پیش‌نویس اولیه سند الگوی پایه پیشرفت شامل: مبانی خداشناختی، مبانی جهان‌شناختی، مبانی انسان‌شناختی، مبانی جامعه‌شناختی و مبانی ارزش‌شناختی، ذکر شده است.

۲. ر. ک: مقاله «آسیب‌شناسی آموزش و پژوهش اقتصاد اسلامی»؛ ارائه شده در هشتمین نشست محققان و مدرسان اقتصاد اسلامی، تبریز، اردیبهشت ماه ۱۳۸۸.

۳. دهمین همایش دو سالانه اقتصاد اسلامی (اقتصاد اسلامی و چالش‌های اصلی اقتصاد ایران: توسعه، عدالت و اشتغال) در پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس، تاریخ برگزاری: ۲۲ آذر ماه ۱۳۹۶.

مانند: «اقتصاد اسلامی»، «استقلال اقتصادی»، «اعتماد»، «سرمایه اجتماعی»، «همکاری»، «قانون»، «نظارت»، «شایستگی»، «مسئولیت»، «توانمندی»، «استثمار»، «انحصار»، «سوء استفاده دولتی»، «احتکار»، «ریا»، «اسراف»، «اضرار»، «تبذیر»، «تعرض به مال دیگران»، «مستضعفان»، «بیمه»، «محیط زیست»، «آلودگی (محیط زیست)» و «آرامش» نیز به آن اضافه شد.

۷. تحلیل محتوای پیش‌نویس سند الگو با معیار برخی شاخص‌های اقتصاد اسلامی در مقایسه با قانون اساسی

تعداد واژه‌های قانون اساسی ج. ا. ایران و پیش‌نویس سند الگو: ابتدا به منظور استانداردسازی، می‌باید تعداد واژه‌ها در اسناد مورد مطالعه: قانون اساسی ج. ا. ایران و پیش‌نویس پیشنهادی سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (بخش‌های پنج‌گانه پیش‌نویس اولیه سند الگوی پایه پیشرفت شامل: مبانی خدانشناختی، مبانی جهان‌شناختی، مبانی انسان‌شناختی، مبانی جامعه‌شناختی و مبانی ارزش‌شناختی) در نظر گرفته شود؛ زیرا در سندی که مجموع واژه‌ها از تعداد واژه‌های سند دیگر بیشتر باشد، علی‌القاعده به طور متوسط، کلید واژه‌های بیشتری به کار می‌رود و در نتیجه، تعداد واژه‌ها، می‌باید نسبت به کل واژه‌ها در سندها لحاظ گردد و به طور نسبی سنجیده شوند. در این جهت، تعداد کلمات به کار گرفته شده در دو سند استخراج شدند که تعداد کلمات و پیش‌نویس سند الگو حدود ۳۶۷۰ کلمه و متن کامل قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حدود ۱۲۰۸۰ کلمه می‌باشد و به این ترتیب، تعداد کلمات قانون اساسی ۳/۳ برابر پیش‌نویس سند الگو است که برای استاندارد سازی، می‌باید تعداد واژه‌های کلیدی مورد بحث در این مقاله را برای مقایسه با تعداد واژه‌ها در قانون اساسی در ۳/۳ ضرب نمود و در تحلیل محتوا در این مقاله، این نسبت می‌باید رعایت گردد.

۷.۱. تعداد واژه‌های اقتصاد اسلامی، استقلال اقتصادی، برنامه و برنامه‌ریزی، رشد و توسعه در دو سند

تعداد واژه‌های اقتصاد اسلامی، استقلال اقتصادی، برنامه و برنامه‌ریزی، رشد و توسعه در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۱ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در قانون اساسی نزدیک به دو برابر سند پیشنهادی الگو پس از تعدیل و استاندارد سازی است؛ به این معنا، حساسیتی که نسبت به این دو مجموعه واژه وجود داشته، در سند الگو بسیار کمتر از قانون اساسی بوده است. در این میان، واژه‌های اقتصاد اسلامی و استقلال اقتصادی در سند پیشنهادی الگو اصلاً نیامده و در قانون اساسی به ترتیب، فقط یک و ۸ بار ذکر شده، و به برنامه و برنامه‌ریزی هم در سند نسبت به قانون اساسی کم توجهی شده است.

جدول ۱. تعداد واژه‌های اقتصاد اسلامی، استقلال اقتصادی، برنامه و برنامه‌ریزی، رشد و توسعه در

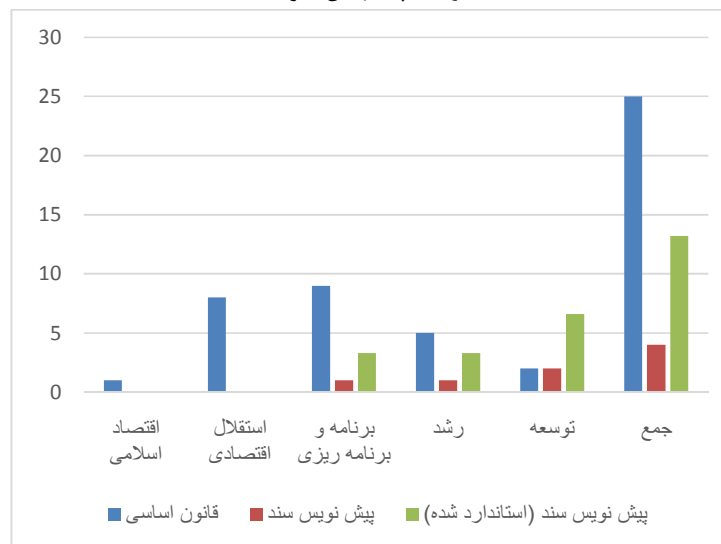
قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو

سند واژه	قانون اساسی	پیش نویس سند	پیش نویس سند (استاندارد شده)
اقتصاد اسلامی	۱	۰	۰
استقلال اقتصادی	۸	۰	۰
برنامه و برنامه‌ریزی	۹	۱	۳.۳
رشد	۵	۱	۳.۳
توسعه	۲	۲	۶.۶
جمع	۲۵	۴	۱۳.۲

مأخذ: یافته‌های مطالعه

نمودار ۱. تعداد واژه‌های اقتصاد اسلامی، استقلال اقتصادی، برنامه و برنامه‌ریزی، رشد و توسعه در قانون اساسی

و سند پیشنهادی الگو

۷.۲. واژه‌های مرتبط با حقوق، عدالت، قسط، تبعیض و فقر

تعداد واژه‌های مرتبط با حقوق، عدالت، قسط، تبعیض و فقر در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۲ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو پس از تعدیل و استاندارد سازی، نشان می‌دهد حساسیتی که نسبت به این دو مجموعه واژه وجود داشته، در سند الگو تا حدودی بیشتر بوده؛ اگرچه به واژه‌های مرتبط با حقوق (انسانی، فردی، اقتصادی و...) در سند پیشنهادی الگو نسبت به قانون اساسی کم توجهی شده است.

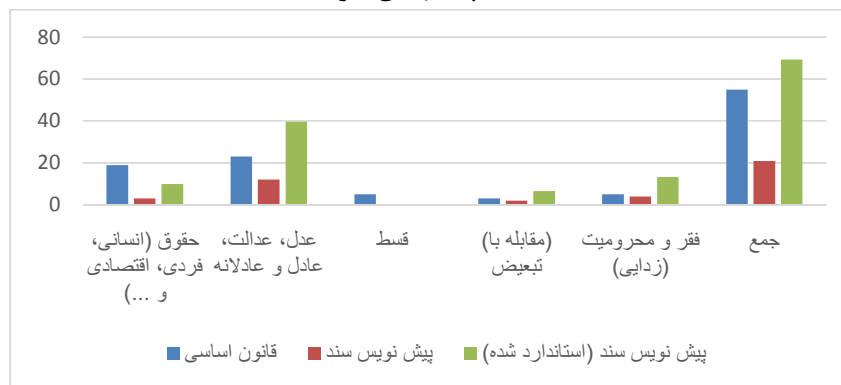
جدول ۲. تعداد واژه‌های مرتبط با حقوق، عدالت، قسط، تبعیض و فقر در قانون اساسی و

سند پیشنهادی الگو

سند واژه	قانون اساسی	پیش‌نویس سند	پیش‌نویس سند (استاندارد شده)
حقوق (انسانی، فردی، اقتصادی و ...)	۱۹	۳	۹.۹
عدل، عدالت، عادل و عادلانه	۲۳	۱۲	۳۹.۶
قسط	۵	۰	۰
(مقابله با) تبعیض	۳	۲	۶.۶
فقر و محرومیت (زدایی)	۵	۴	۱۳.۲
جمع	۵۵	۲۱	۶۹.۳

مأخذ: یافته‌های مطالع

نمودار ۲. تعداد واژه‌های مرتبط با حقوق، عدالت، قسط، تبعیض و فقر در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو

۷.۳. واژه‌های مرتبط با اعتماد، سرمایه اجتماعی، همکاری و مشارکت

تعداد واژه‌های مرتبط با اعتماد، سرمایه اجتماعی، همکاری و مشارکت در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۳ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در سند پیشنهادی الگو پس از تعدیل و استانداردسازی، بیش از ۳ برابر قانون اساسی می‌باشد و به این معناست که حساسیتی که نسبت به این واژه‌ها وجود داشته، در سند الگو بسیار بیشتر است. در این میان واژه سرمایه اجتماعی در قانون اساسی اصلاً به کار نرفته و شاید به این دلیل بوده که در زمان تدوین قانون اساسی این واژه مصطلح نبوده است.

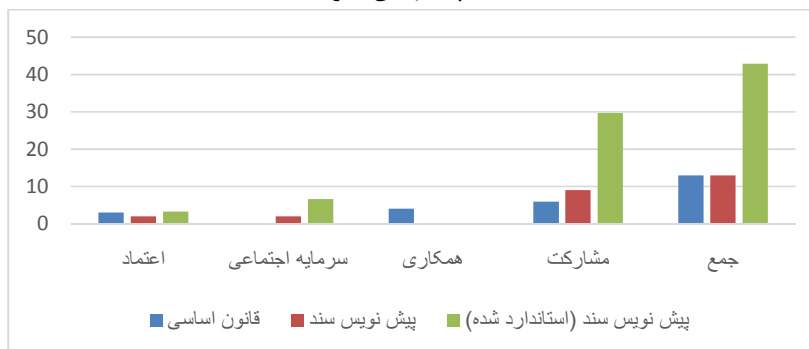
جدول ۳. تعداد واژه‌های اعتماد، سرمایه اجتماعی، همکاری و مشارکت در قانون اساسی و سند

پیشنهادی الگو

سند / واژه	قانون اساسی	پیش نویس سند	پیش نویس سند (استاندارد شده)
اعتماد	۳	۲	۳.۳
سرمایه اجتماعی	۰	۲	۶.۶
همکاری	۴	۰	۰
مشارکت	۶	۹	۲۹.۷
جمع	۱۳	۱۳	۴۲.۹

مأخذ: یافته‌های مطالعه

نمودار ۳. تعداد واژه‌های اعتماد، سرمایه اجتماعی، همکاری و مشارکت در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو

۷.۴. واژه‌های مرتبط با قانون، نظارت، شایستگی و مسؤولیت

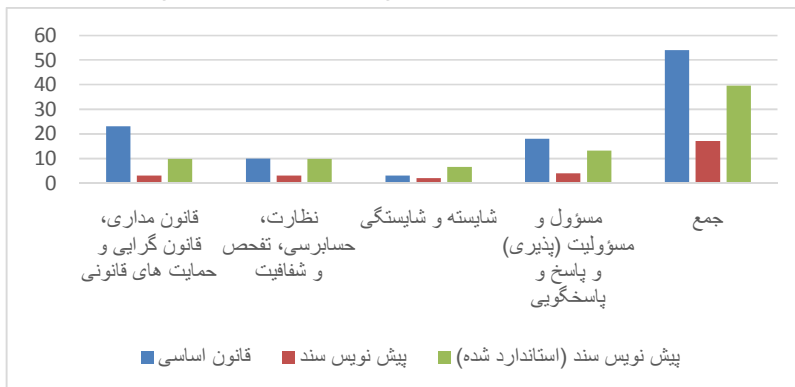
تعداد واژه‌های مرتبط با قانون، نظارت، شایستگی و مسؤولیت در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۴ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در سند الگو پس از تعدیل و استانداردسازی، کمتر از قانون اساسی می‌باشد و به این معناست که حساسیتی که نسبت به این دو مجموعه واژه وجود داشته، در سند الگو کمتر، و در این میان تعداد واژه‌های مرتبط با قانون (قانون‌مداری، قانون‌گرایی و حمایت‌های قانونی) و مسؤولیت (مسؤول و مسؤولیت (پذیری) و پاسخ و پاسخگویی) در سند الگو نسبت به قانون اساسی نیز به طور معنی‌داری کمتر است.

جدول ۴. تعداد واژه‌های مرتبط با قانون، نظارت، شایستگی و مسؤولیت در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو

سند واژه	قانون اساسی	پیش‌نویس سند	پیش‌نویس سند (استاندارد شده)
قانون‌مداری، قانون‌گرایی و حمایت‌های قانونی	۲۳	۳	۹.۹
نظارت، حسابرسی، تفحص و شفافیت	۱۰	۳	۹.۹
شایسته و شایستگی	۳	۲	۶.۶
مسؤول و مسؤولیت (پذیری) و پاسخ و پاسخگویی	۱۸	۴	۱۳.۲
جمع	۵۴	۱۷	۳۹.۶

مأخذ: یافته‌های مطالعه

نمودار ۴. تعداد واژه‌های مرتبط با قانون، نظارت، شایستگی و مسؤولیت در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو

۷.۵. واژه‌های مرتبط با استثمار، انحصار، فساد، و سوء استفاده دولتی

تعداد واژه‌های مرتبط با استثمار، انحصار، فساد، و سوء استفاده دولتی در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۵ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در قانون اساسی بیش از ۵ برابر سند الگو پس از تعدیل و استانداردسازی می‌باشد و به این معناست که حساسیتی که نسبت به این دو مجموعه واژه وجود داشته، در سند الگو بسیار کمتر است. در این میان واژه فساد در سند الگو فقط یک بار به کار رفته و واژه‌های دیگر در سند اصلاً مشاهده نمی‌شود.

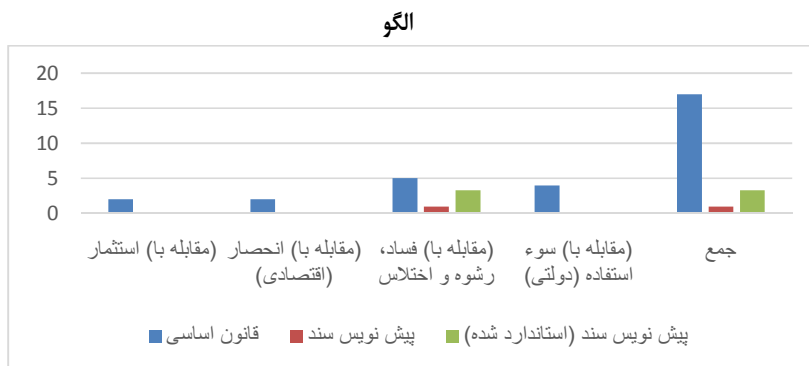
جدول ۵. تعداد واژه‌های مرتبط با استثمار، انحصار، فساد، و سوء استفاده در قانون

اساسی و سند پیشنهادی الگو

سند واژه	قانون اساسی	پیش نویس سند	پیش نویس سند (استاندارد شده)
(مقابله با) استثمار	۳	۰	۰
(مقابله با) انحصار (اقتصادی)	۲	۰	۰
(مقابله با) فساد، رشوه و اختلاس	۵	۱	۳.۳
(مقابله با) سوء استفاده (دولتی)	۴	۰	۰
جمع	۱۷	۱	۳.۳

مأخذ: یافته های مطالعه

نمودار ۵. تعداد واژه‌های مرتبط با استثمار، انحصار، فساد، و سوء استفاده در قانون اساسی و سند پیشنهادی

۸.۶. واژه‌های مرتبط با احتکار، ربا، اسراف و اضرار، تبذیر و تعرض به مال دیگران
تعداد واژه‌های مرتبط با احتکار، ربا، اسراف و اضرار، تبذیر و تعرض به مال دیگران در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۶ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در دوسند اختلاف زیادی با یکدیگر ندارند؛ اما واژه‌های (مقابله با) اسراف و اضرار (به غیر)، (مقابله با) تبذیر و (مقابله با) تعرض به مال (دیگران) در سند پیشنهادی الگو اصلاً مشاهده نمی‌شود.

جدول ۶. تعداد واژه‌های مرتبط با احتکار، ربا، اسراف و اضرار، تبذیر و تعرض به مال در قانون

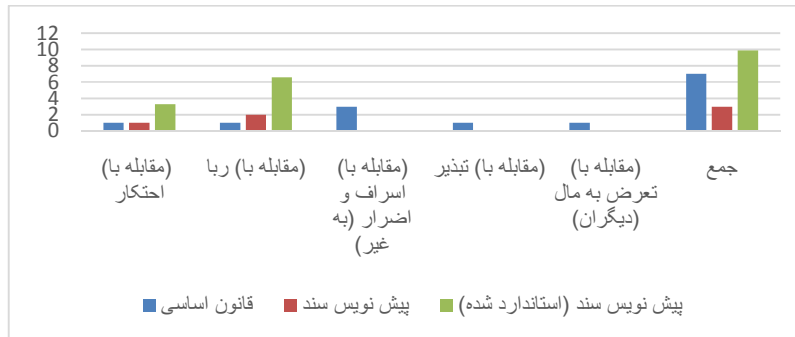
اساسی و سند پیشنهادی الگو

سند / واژه	قانون اساسی	پیش‌نویس سند	پیش‌نویس سند (استاندارد شده)
(مقابله با) احتکار	۱	۱	۳.۳
(مقابله با) ربا	۱	۲	۶.۶
(مقابله با) اسراف و اضرار (به غیر)	۳	۰	۰
(مقابله با) تبذیر	۱	۰	۰
(مقابله با) تعرض به مال (دیگران)	۱	۰	۰
جمع	۷	۳	۹.۹

مأخذ: یافته‌های مطالعه

نمودار ۶. تعداد واژه‌های مرتبط با احتکار، ربا، اسراف و اضرار، تبذیر و تعرض به مال در قانون اساسی و سند

پیشنهادی الگو

۸.۷. واژه‌های مرتبط با سلامت، تعلیم و تربیت، تکافل عمومی و آبادانی

تعداد واژه‌های مرتبط با سلامت، تعلیم و تربیت، تکافل عمومی و آبادانی در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۷ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در سند پیشنهادی الگو پس از تعدیل و استانداردسازی، بیش از $\frac{2}{5}$ برابر قانون اساسی می‌باشد و به طورنسبی در سند الگو به این موارد توجه شده است.

جدول ۷. تعداد واژه‌های مرتبط با سلامت، تعلیم و تربیت، تکافل عمومی و آبادانی در قانون اساسی

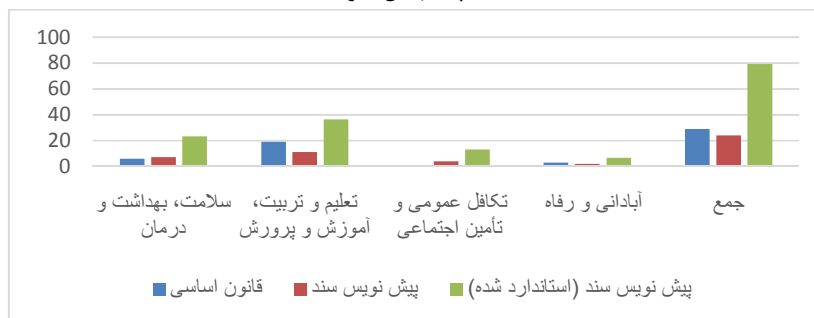
و سند پیشنهادی الگو

سند واژه	قانون اساسی	پیش نویس سند	پیش نویس سند (استاندارد شده)
سلامت، بهداشت و درمان	۶	۷	۲۳.۱
تعلیم و تربیت، آموزش و پرورش	۱۹	۱۱	۳۶.۳
تکافل عمومی و تأمین اجتماعی	۱	۴	۱۳.۲
آبادانی و رفاه	۳	۲	۶.۶
جمع	۲۹	۲۴	۷۹.۲

مأخذ: یافته‌های مطالعه

نمودار ۷. تعداد واژه‌های مرتبط با سلامت، تعلیم و تربیت، تکافل عمومی و آبادانی در قانون اساسی و سند

پیشنهادی الگو

۸.۸. واژه‌های مرتبط با اشتغال، بیکاری، نیروی کار، مستضعفان و بیمه

تعداد واژه‌های مرتبط با اشتغال، بیکاری، نیروی کار، مستضعفان و بیمه در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۸ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در قانون اساسی بیش از ۳ برابر سند الگو پس از تعدیل و استانداردسازی می‌باشد و به این معناست که حساسیتی که نسبت به این دو مجموعه واژه وجود داشته، در سند الگو بسیار کمتر است. در این میان واژه اشتغال، بیکاری و بیمه در سند الگو اصلاً مشاهده نمی‌شود.

جدول ۸. تعداد واژه‌های مرتبط با اشتغال، بیکاری، نیروی کار، مستضعفان و بیمه در قانون اساسی و

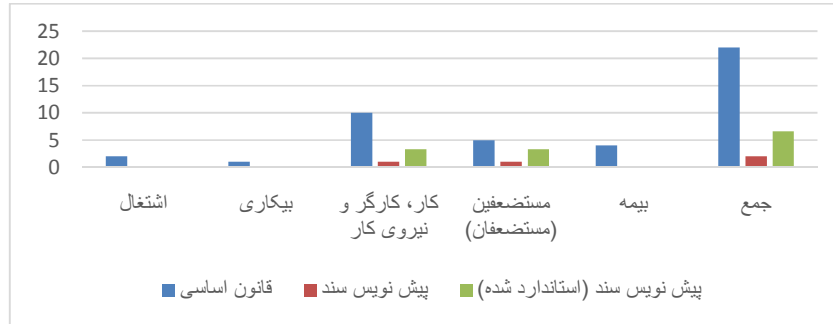
سند پیشنهادی الگو

سند واژه	قانون اساسی	پیش‌نویس سند	پیش‌نویس سند (استاندارد شده)
اشتغال	۲	۰	۰
بیکاری	۱	۰	۰
کار، کارگر و نیروی کار	۱۰	۱	۳.۳
مستضعفان (مستضعفین)	۵	۱	۳.۳
بیمه	۴	۰	۰
جمع	۲۲	۲	۶.۶

مأخذ: یافته‌های مطالعه

نمودار ۸. تعداد واژه‌های مرتبط با بهداشت، آموزش، پرورش، تأمین اجتماعی و رفاه در قانون اساسی و سند

پیشنهادی الگو

۸.۹. واژه‌های مرتبط با محیط زیست، آلودگی، امنیت، ثبات و آرامش

تعداد واژه‌های مرتبط با محیط زیست، آلودگی، امنیت، ثبات و آرامش در قانون اساسی و سند پیشنهادی الگو، در جدول ۹ مشاهده می‌شود. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مجموع تعداد این واژه‌ها در سند پیشنهادی الگو پس از تعدیل و استانداردسازی بیش از ۶ برابر قانون اساسی می‌باشد و به این معناست که حساسیتی که نسبت به این دو مجموعه واژه وجود داشته، در سند پیشنهادی الگو، بسی بیشتر بوده است. در این میان، واژه (مقابله با) آلودگی و تخریب محیط زیست در قانون اساسی ۲ بار به کار رفته و در سند پیشنهادی الگو، مشاهده نمی‌شود.

جدول ۹. تعداد واژه‌های مرتبط با محیط زیست، آلودگی، امنیت، ثبات و آرامش در قانون اساسی و

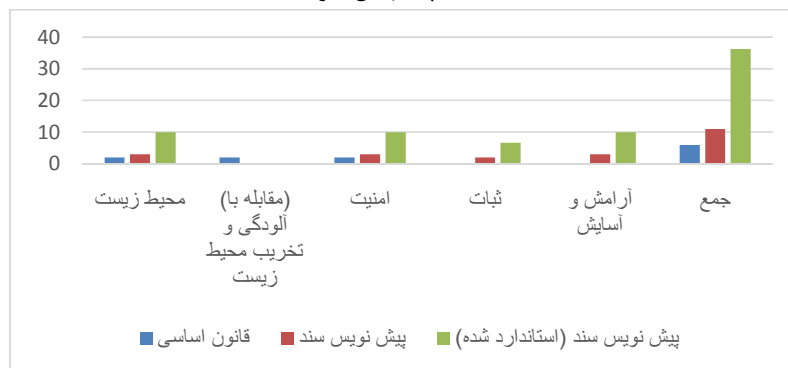
سند پیشنهادی الگو

سند واژه	قانون اساسی	پیش نویس سند	پیش نویس سند (استاندارد شده)
محیط زیست	۲	۳	۹.۹
(مقابله با) آلودگی و تخریب محیط زیست	۲	۰	۰
امنیت	۲	۳	۹.۹
ثبات	۰	۲	۶.۶
آرامش و آسایش	۰	۳	۹.۹
جمع	۶	۱۱	۳۶.۳

مأخذ: یافته‌های مطالعه

نمودار ۹. تعداد واژه‌های مرتبط با محیط زیست، آلودگی، امنیت، ثبات و آسایش در قانون اساسی و سند

پیشنهادی الگو

نتیجه گیری

استفاده از واژه‌های اقتصاد اسلامی در اسناد، لزوماً اجرای آن‌ها را به سمت اسلامی‌تر شدن نمی‌برد و فراوانی واژه‌ها، هیچ تضمینی برای اجرا ندارد و وجود آن‌ها در اسناد، صرفاً قدم اول است و برای تحقق آن‌ها تمهیدات دیگری می‌باید که بحث آن در این مقال نمی‌گنجد.

به هر حال، در سند پیشنهادی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، به طور نسبی^۱، به عدالت و محرومیت (زدایی)، سرمایه اجتماعی که در قانون اساسی اصلاً به کار نرفته^۲ مشارکت، (مقابله با) ربا، سلامت، تعلیم و تربیت، تأمین اجتماعی و تکافل عمومی، محیط زیست، امنیت، ثبات و آرامش توجه شایانی شده است.

در این میان، واژه‌های اقتصاد اسلامی و استقلال اقتصادی در سند پیشنهادی الگو اصلاً به کار نرفته و در قانون اساسی، واژه اقتصاد اسلامی فقط یک بار و واژه استقلال اقتصادی ۸ بار ذکر شده، و به برنامه و برنامه‌ریزی هم در سند نسبت به قانون اساسی کم‌توجهی شده است.

همچنین به واژه‌های مرتبط با حقوق (انسانی، فردی، اقتصادی و ...)، قانون (قانون‌مداری، قانون‌گرایی و حمایت‌های قانونی) و مسؤولیت (مسؤول و مسؤولیت پذیری) و پاسخ و پاسخگویی در سند پیشنهادی الگو نسبت به قانون اساسی کم‌توجهی شده است.

۱. نسبت به قانون اساسی

۲. همان گونه که در متن مقاله اشاره شد، شاید به این دلیل که در زمان تدوین قانون اساسی این واژه مصطلح نبوده است.

واژه فساد، در سند الگو فقط یک بار به کار رفته و واژه‌های رشوه، اختلاس، استثمار، انحصار، و سوء استفاده دولتی، همچنین واژه‌های (مقابله با) اسراف و اضرار (به غیر)، (مقابله با) تبذیر، (مقابله با) تعرض به مال (دیگران)، اشتغال، بیکاری، بیمه، (مقابله با) آلودگی و تخریب محیط زیست در سند پیشنهادی الگو اصلاً مشاهده نمی‌شود؛ در حالی که این واژه‌ها در مجموع ۳۱ بار در قانون اساسی به کار رفته است.

واژه اشتغال نیز در سند پیشنهادی الگو به کار نرفته است. اما با نظر به این که اشتغال یکی از معضلات تمام سال‌های بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بوده که اکثر قریب به اتفاق این سال‌ها، کشورمان با نرخ بیکاری دو رقمی مواجه بوده، در سند به اشتغال بی‌توجهی شده است و می‌دانیم که افراد بیکار هیچ‌گونه الگویی را بر نمی‌تابند.

در مجموع، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که با توجه به نقض حقوق دیگران، قانون شکنی، بی‌مسئولیتی و عدم پاسخگویی^۱، فساد گسترده و سیستماتیک شامل رشوه، اختلاس، انحصار در اعطای مجوزها، پیمانکاری‌ها و... اسراف و تبذیر در مصارف کالاهای کمیاب (مانند آب)، تعرض به مال (دیگران)، بیکاری بالا، آلودگی و تخریب محیط زیست^۲ در کشورمان، تدوین کنندگان سند پیشنهادی الگو در این موارد، بی‌توجهی و کم‌کاری کرده‌اند.

پیشنهادهای

با توجه به معضلات پیچیده کشور که رفته رفته بغرنج‌تر می‌شود، و با مفاهیم و واژه‌های طرح شده در این مقاله نیز ارتباط دارد، و نظر به اولویت‌های مبرم کشور، پیشنهادات برای تدوین سند نهایی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به صورت زیر تقسیم‌بندی و عرضه می‌گردد: پیشنهاد می‌شود موارد زیر و شدت اهمیت توجه به واژه‌ها و مفاهیم مرتبط با آن‌ها، مدنظر قرار گیرد: به مفاهیم مرتبط با رعایت حقوق انسانی، فردی، اقتصادی و...، مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی، مقابله با قانون شکنی، فساد، رشوه، اختلاس، انحصار، سوء استفاده دولتی، بیکاری، آلودگی و تخریب محیط زیست، اضرار

۱. برای نمونه درباره رییس جمهور سابق کشور و عضو فعلی مجمع تشخیص مصلحت نظام در خبرها و گزارش‌های رسمی و عمومی می‌خوانیم: دادستان دیوان محاسبات، اطلاعات تکان‌دهنده ای از ۷ پرونده تخلف کلان احمدی‌نژاد را اعلام کرد (۸ مرداد ماه ۱۳۹۶: khabaronline.ir)؛ همچنین عضو کمیسیون بودجه و محاسبات مجلس در گفت و گو با خبرگزاری خانه ملت: «حکم دیوان محاسبات در خصوص پرونده ۴۶ هزار میلیارد ریالی احمدی‌نژاد قطعی است» (۲۸ مهرماه ۱۳۹۶: tejaratemrouz.ir).

۲. پرونده‌های بسیار انبوه قضایی که در محاکم تشکیل می‌شود و تفکیک موضوعی آن‌ها، گواه ناهنجاری‌های فوق می‌باشد؛ به طوری که رییس قوه قضاییه چندی پیش اعلام کرده است: «دادگستری جمهوری اسلامی در سال ۹۵ به ۱۵ میلیون و ۳۰۰ هزار پرونده رسیدگی کرده است که این میزان بسیار فراتر از استانداردهای بین‌المللی است.» (۲۶ تیرماه ۱۳۹۶: mehrnews.com).

(به غیر)، (مقابله با) تعرض به مال (دیگران)، توجه بسیار اکید ضرورت دارد؛ به مفاهیم و واژه‌های مرتبط با (مقابله با) اسراف و (مقابله با) تبذیر و بیمه همگانی نیز توجه اکید معطوف گردد؛ همچنین به مفاهیم و واژه اقتصاد اسلامی، استقلال اقتصادی، برنامه و برنامه‌ریزی توجه شود. دو توصیه خارج از چارچوب مقاله ولی مرتبط:

• «تحلیل گفتمان» نیز درباره پیش‌نویس سند الگو و حتی درباره قانون اساسی به انجام برسد تا معانی مستتر که ممکن است در شکل‌های گوناگون زبانی و فرازبانی در این اسناد موجود باشد، شفاف شود.

• با توجه به این‌که کشور با مشکلات اساسی و حیاتی مواجه است که برخی از آن‌ها به معنای دقیق کلمه در آستانه بحران قرار دارند، مناسب‌تر است منابع پژوهشی اعم از فیزیکی، مالی و بویژه انسانی، به جای پرداختن به تدوین پرهزینه الگوهایی از این دست، تا دیر نشده است، به حل مسائل اصلی با استفاده از صاحب نظران، متخصصان و کارشناسان تخصیص یابد.^۱

۱. توضیح و دلایل آن را در مقاله «آیا تدوین الگو در شرایط فعلی کشور، از اولویت یک برخوردار است؟» که در ششمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت عرضه شد، آورده‌ام (مصطفوی، ۱۳۹۶).

منابع

۱. ارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۸۵) اصول برنامه‌ریزی درسی: ماهیت برنامه‌ریزی درسی مبانی فلسفی، روانشناختی و جامعه‌شناختی برنامه، ارزش‌یابی برنامه، تحلیل محتوا؛ تهران: موسسه انتشارات یادواره کتاب.
۲. آزاد ارمکی، تقی و نوح منوری (۱۳۹۱) تحلیل محتوای سیاست‌های فرهنگی ایران، براساس قانون اساسی، سند سیاست‌های فرهنگی و برنامه پنجم توسعه؛ راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال اول، شماره ۳، تابستان.
۳. اطلاعات تکان‌دهنده دادستان دیوان محاسبات از ۷ پرونده تخلف کلان احمدی‌نژاد (۸ مرداد ماه ۱۳۹۶):
 ○ <http://www.khabaronline.ir/detail/691919/Politics/government>
۴. بلیک، رید و ادوین هارولدس (۱۳۷۸) طبقه‌بندی مفاهیم در ارتباطات؛ ترجمه مسعود اوحدی؛ تهران: انتشارات سروش.
۵. بیگدلی، ایمان اله؛ پرویز صباحی و سعید اعظمی (۱۳۹۳) تحلیل شناختی اجتماعی پیام‌های تبلیغاتی انتخابات دوره یازدهم ریاست‌جمهوری ایران با توجه به مدل حکمرانی خوب؛ دوفصلنامه شناخت اجتماعی، سال سوم، شماره ۱، بهار و تابستان.
۶. جعفری هرندی، رضا؛ نصر، احمدرضا و میرشاه جعفری، سیدابراهیم (۱۳۸۷) تحلیل محتوا روشی پرکار در مطالعات علوم اجتماعی، رفتاری و انسانی، با تاکید بر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی؛ فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی حوزه و دانشگاه، ش ۵۵، تابستان: ص. ۵۶.
۷. حکم دیوان محاسبات در خصوص پرونده ۴۶ هزار و ۱۰ میلیارد ریالی احمدی‌نژاد قطعی است؛ عضو کمیسیون بودجه و محاسبات مجلس در گفت و گو با خبرگزاری خانه ملت (۲۸ مهرماه ۱۳۹۶): <http://tejaratemrouz.ir/fa/news/25475>
۸. تعداد پرونده‌های قضایی در کشور بسیار فراتر از استانداردها است؛ اظهارات رئیس قوه‌قضائیه در جلسه مسئولان عالی قضایی، ۲۶ تیر ۱۳۹۶: <http://www.mehrnews.com/news/4033664>
۹. سید امامی، کاووس (۱۳۸۶) پژوهش در علوم سیاسی (رویکردهای اثبات‌گرا، تفسیری و انتقادی)؛ دانشگاه امام صادق (ع).
۱۰. صفوی، کورش (۱۳۸۲) معنی‌شناسی کاربردی؛ تهران: انتشارات همشهری.
۱۱. ضیغمی، رضا؛ معصومه باقری نسامی؛ سیده فاطمه حقدوست اسکوتی و منصوره یادآور نیکروش (۱۳۸۷) تحلیل محتوا؛ فصلنامه پرستاری ایران، جلد ۲۱، شماره ۵۳، بهار.
۱۲. عبدی، علی (۱۳۹۶) تعریف قانون اساسی؛ تاریخ مراجعه شهریور ۱۳۹۶: <http://abdilawyer.com/constitutional-law>

۱۳. غفاری، غلامرضا (۱۳۸۸) منطق پژوهش تطبیقی؛ فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران: دوره ۳، ش. ۴۰ (زمستان): ۷۶-۹۲.
۱۴. کوثری، مسعود (۱۳۸۶) تحلیل مقایسه‌ای کیفی در علوم اجتماعی؛ فصلنامه نامه علوم اجتماعی، دوره جدید، شماره پیاپی (پاییز) ۳۱: ۱۶۷-۱۴۳.
۱۵. مدنی، جلال‌الدین (۱۳۸۸) مروری بر شکل‌گیری قانون اساسی در جمهوری اسلامی ایران؛ فصلنامه زمانه، شماره ۱۶.
۱۶. مصطفوی، سیدمحمدحسن (۱۳۸۸) آسیب‌شناسی آموزش و پژوهش اقتصاد اسلامی؛ هشتمین نشست محققان و مدرسان اقتصاد اسلامی، تبریز، اردیبهشت
۱۷. مصطفوی، سیدمحمدحسن (۱۳۹۵) مرور برنامه‌های توسعه با معیار برخی شاخص‌های مرتبط با اقتصاد اسلامی (به روش تحلیل محتوا)؛ فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۱۵، تابستان.
۱۸. مصطفوی، سیدمحمدحسن (۱۳۹۶) آیا تدوین الگو در شرایط فعلی کشور، از اولویت یک برخوردار است؟؛ ششمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ۱۳ و ۱۴ اردیبهشت ماه، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
19. Berelson, B. (1952) Content analysis in communications research; Illinois: Free Press.
20. Downloadable fulltext <http://www.mpi.nl/publications/escidoc-2281462>
21. Hsieh H. F. & Shannon S. (2005) Three approaches to qualitative content analysis; *Qualitative Health Research* 15: 1277-88.
22. Peters, Marie (1971) The 'Monitor' on the Constitution, 1755-65: *New Light on the Ideological Origins of English Radicalism; The English Historical Review*, Vol. 86, No. 341: 706-27: <http://dedaban.blogfa.com/post/8>
23. Stivers, T. (2015) Coding social interaction: A heretical approach in conversation analysis?; *Research on Language and Social Interaction*, 48(1): 1-19.
24. Vaismoradi, M.; Turunen, H., & Bondas, T. (2013) Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study; *Nursing & health sciences*, 15(3): 398-405.
25. <http://www.yjc.ir/fa/5064326>